

“KOROĞLU” AVROPA DILLƏRİNDƏ

Dr. Elza ismayilova

Xəzər Universitəsi

Türk xalqlarının qəhrəmanlıq dastanı “Koroğlu” möhtəşəm sənət abidəsidir. Türk ellərinin folklor araşdırmalarında koroğluşünaslıq sahəsi inkişaf etmişdir. Bu sahə folklorçuların mühüm elmi obyektı olaraq qalır. “Koroğlu” dastanı haqqında ilk ciddi və ətraflı araşdırma Pertev Naili Boratav tərəfindən aparılmışdır. Koroğluşünaslıq sahəsində P.N.Boratavın araşdırmaları mühüm elmi əhəmiyyətə malikdir.

Xalq qəhrəmanı və şairi Koroğlu haqqında ən tutarlı məlumatları P.N.Boratav 1931-ci ildə yazdığı “Koroğlu Destanı” adlı kitabında vermişdir. Müəllifin istər Türk dünyasında, istərsə də Avropada “Koroğlu” mövzusu ilə bağlı aparılmış araşdırmaların əksəriyyəti haqqında məlumatı olmuşdur. P.N.Boratav altı bölümdən ibarət olan bu kitabla koroğluşünaslıqda yeni bir yol açdı. “Koroğlu”ya aid hər bir məlumatı, elmi araşdırmaları özündə əks etdirən bu kitab tez bir zamanda böyük uğur qazanaraq ən önəmli bir qaynağa çevrildi.

Bundan başqa, P.N.Boratavın “*L’epopée et la hikaye*” adlı yazısında “Koroğlu” dastanının türk olmayan və türkcə versiyalarının geniş biblioqrafiyası verilmişdir¹.

Bu dastan tək-cə Türk dünyasının deyil, dünya xalqlarının da diqqətini özünə cəlb etmişdir. Bu marağın nəticəsidir ki, “Koroğlu” dastanı bir çox Avropa xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuşdur. Çoxlu sayda Avropa tədqiqatçı, diplomat, səyyah, tarixçi, şərqşünas və etnoqraflar, xüsusən ingilisdilli tədqiqatçılar dastanla bağlı araşdırmalar aparmış və Koroğlunun mənşəyi, şəxsiyyəti, qəhrəmanlığı ilə bağlı maraqlı fikirlər irəli sürmüşlər.

Türk dünyasının milli varlığı olan “Koroğlu” dastanını da ilk dəfə üzə çıxaran və elm aləminə tanıdan əcnəbilər oldular. Fransız səyyahı **Frederic Dubois de Montpereux** (1798-1850) 1839-cu ildə fransız dilində yazdığı “*Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colechide, en Georgie, en Armenie et en Crimme*” adlı əsərində Qafqazda və Qafqaz ətrafında olan “korun oğlu” əfsanələrindən, o cümlədən Koroğludan danışır. O, bu əsərdə Koroğlunun İran şahının gözləri çıxardılmış mehtərinin oğlu olduğunu, onun barıtın icadından 40-50 il əvvəl doğulduğunu və Qafqazda bir adının da Qaraoğlu olduğunu diqqətə çatdırır².

“Koroğlu” dastanının tədqiq və nəşrində polyak əsilli şərqşünas, şair və tərcüməçi **Alexander Chodzkonun** (1804–1891) xidmətləri əvəzsizdir. O, 1829-cu ildə Şərq Araşdırmaları İnstitutunu bitirmiş və Rus İmperiyasının Xarici İşlər Nazirliyinin Asiya Departamentində çalışmışdır. A. Chodzko İranın Rəşt və Gilan şəhərlərində

¹P.N.Boratav. “L’epopée et la hikaye” (Turcicae fundamenta, ed. Jean Deny et al., 3 vols., Wiesbaden, 1959-70, II, 1964, pp. 11-44, esp. pp. 24-28 and 39-41 for a comprehensive bibliography of Turkish and non-Turkish Koroğlu versions).

²Frederic Dubois de Montpereux. Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colechide, en Georgie, en Armenie, et en Crimme, 6 volumes, Paris: Librairie de Gide, 1839-1843; tome III, 1839. – P. 454- 457. – P.N.Boratav. Koroğlu Destanı.– İstanbul, 1984. – S.232, 247.

Rusiyanın konsulu vəzifəsini yerinə yetirərkən Rus İmperiyasına mənsub Xəzəryanı ölkələrə də səyahət etmiş, Xəzər dənizi ətrafında yaşayan xalqların, o cümlədən azərbaycanlıların dili, mədəniyyəti, folkloru, ədəbiyyatı, etnoqrafik problemləri, adət-ənənələri ilə maraqlanmış, gələcəkdə nəşr etdirmək üçün bu sahədə xeyli materiallar və “Koroğlu” dastanının bir variantını toplamışdır. O, Avropaya qayıtdıqdan sonra topladığı materialları və “Koroğlu” dastanını ingilis dilinə tərcümə etmiş, *Ön söz yazaraq* 1842-ci ildə “*Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the Bandit-Minstrel of Northern Persia, and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea*” adı ilə Londonda çap etdirmişdir. “Koroğlu”nun A.Chodzko nəşri heç bir dəyişiklik edilmədən 1971-ci ildə Nyu Yorkda təkrar çap olunmuşdur¹.

On üç məclisdən ibarət olan A.Chodzko nəşrinin əlyazması (Nəsr (yurd) hissəsi fars dilində, şeirləri isə bütövlükdə Azərbaycan türkcəsindədir. Şeirlərin orijinalı ilə yanaşı, onların farscaya sətri tərcümələri də verilmişdir²) Paris Milli Kitabxanasında saxlanılır. Bu əlyazmanın surəti 1989-cu ildə Parisdən Azərbaycana gətirilmiş və 1997-ci ildə “Koroğlu” (Paris nüsxəsi) adı ilə “Ozan” nəşriyyatı tərəfindən çap edilmişdir. Bu variantı 2005-ci ildə “Şərq-Qərb” nəşriyyatı da yayımlamışdır.

A.Chodzkonun yazdığına görə, dastanın informatoru Aşıq Sadıq adı ilə şöhrət qazanmış Sadıq bəy olmuşdur və dastan çərşənbə günü, rəbiülvəvəl ayının 15-i, hicri-qəməri təqviminə görə 1250-ci ildə (22 iyul 1834-cü miladi ili – E.İ.) qələmə alınmışdır.

A.Chodzko Koroğlunu Xorasanla, dastanının yaranma tarixini isə XVII əsrin ikinci yarısı ilə bağlayır, onun II Abbas zamanında (1617-1648) Xoy - Ərzurum yolu üzərində soyğunçuluq etdiyini diqqətə çatdırır. Qeyd edək ki, o, Koroğlunun II Şah Abbas dövründə yaşadığını vurğulayarkən qeyri-dəqiqliyə yol vermişdir. Bu, II Şah Abbas deyil, 1587-1629-cu illərdə hakimiyyətdə olmuş, aşıqlar arasında tanınmış I Şah Abbasdır. Cəlalilər üsyanının şiddətli vaxtı tarixən I Şah Abbas dövrünə düşür. Koroğluya isnad edilən şeirlərdə bunun əks-sədasını görürük:

Koroğlu, gəldilər savaş qurmağa,
Qoçaqların muradını verməyə,
Kos, nağara çalınır qan almağa,
O Şeyx oğlu Şah Abbasın günüdür³.

Bu nəşrlə bağlı çoxlu sayda məqalələr yazılmışdır. Bunlardan İsrail Abbasovun “Aleksandr Xodzko, yoxsa?..”, Şahbaz Balakışiyevin “A.Xodzko “Müqəddimə”si barədə düşüncələr”, Şahin Xəlillinin “Koroğlu” dastanının ingilis dilində tərcüməsi və onun ingilis şərqşünaslığında öyrənilməsi”, Lalə Əliyevanın “Koroğlu” dastanının tarixindən” və başqalarını göstərmək olar.

A.Chodzko nəşri (Paris əlyazması) ilə bağlı iradlar da mövcuddur. Bu iradlarda A.Chodzkonun kitabına yazdığı “Müqəddimə”də nöqsanlara yol verdiyi,

¹ Alexander Chodźko, *Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the Bandit-Minstrel of Northern Persia, and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea, Orally Collected and Translated, with Philological and Historical Notes*, London, 1842; repr., New York, 1971.

² Koroğlu (Paris nüsxəsi). – Bakı: Ozan, 1997. – S.9.

³ S.Mümtaz. El şairləri, 2 cildə, II cild. – Bakı, 1935. – S.241.

“Koroğlu”nu *fars dastanı* adlandırdığı və Koroğlunu qaçaq, quldur (*bandit minstrel*) kimi tanıtdığı göstərilir.

“Koroğlu” dastanının tədqiq və nəşrində polyak şərqşünası, şair və tərcüməçi A.Chodzkonun xidmətləri ölçüyəgəlməzdir. A.Chodzko “Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the Bandit-Minstrel of Northern Persia, and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea” adlı əsərini çap etdirdiyi zaman Azərbaycan 1828-ci ildə bağlanmış Türkmənçay müqaviləsinə görə iki hissəyə bölünmüşdür: Şimali Azərbaycan və Cənubi Azərbaycan. Şimali Azərbaycan Rusiyanın, Cənubi Azərbaycan isə İranın tərkibinə birləşdirilmişdir. Bilindiyi kimi, Avropa ölkələrinin hamısında İran uzun bir zaman ərzində Persiya adlandırılıb. Rza şah Persiyanın adının dəyişdirilməsi üçün 1935-ci ildə rəsmi şəkildə bütün dünya dövlətlərinə müraciət ünvanlamış və bundan sonra, yəni 1935-ci ildən etibarən bu ölkə rəsmi şəkildə İran adlandırılmışdır¹.

Ona görə də, A.Chodzko bu dastanı dövlətin adı ilə bağlayaraq *Persiya/Fars* dastanı adlandırmışdır. Sual oluna bilər: *Əgər A.Chodzko qəsdən bu dastanı fars dastanı adlandırmışdırsa, onda niyə dastanın azərbaycanlı aşiq – Aşiq Sadıq adı ilə şöhrət qazanmış Sadıq bəy tərəfindən söyləndiyini və Koroğlunun Təkə boyuna mənsub olduğunu yazmışdır?*

A.Chodzko tərcüməsinə yazdığı “Müqəddimə”də Koroğlunu qaçaq, quldur adlandırsa da, onu Firdovsi ilə müqayisə edir, üstünlüyü Koroğluya verir. O, Koroğlunun şairliyindən danışanda onu ürəkdən tərifləyir: *“Şairin tanınmağı, şöhrəti onun pərəstişkarlarının sayı ilə şərtlənirsə, onda Firdovsi özü Koroğludan az üstündür. “Savadsız köçəri” olan şair Koroğlu bədahətən şeir söyləyir, heç bir gərginlik bilmədən ürəyinin dərinliyindən süzülüb gələn şeirləri təbii qayalardan çıxan şəffaf su kimi təbiidir, durudur”* (Bu iqtibas Camal Mustafayevin “Sənətin milli kökləri” məqaləsindəndir).

A.Chodzkodan sonra “Koroğlu”nun bu mətninə Avropa ölkələrində maraq artmış, həmin mətn ingilis dilindən müxtəlif dillərə – fransız, alman, macar və s. dillərə tərcümə olunmuşdur.

1843-cü ildə O. L.B.Wolf ingilis dilində olan bu mətni alman dilinə çevirərək çap etdirmişdir².

Yenə həmin ildə **George Sand** (1804, Paris -1876, Nohant) A.Chodzkonun xahişi ilə “Koroğlu” dastanının bir parçasını fransız dilinə çevirmiş, *“Les adventures et les improvisations de Kourroglou, recueillies en Perse, par M. Alexandre Chodzko”* (Alexander Chodzkonun İranda topladığı Koroğlu macəraları və improvizasiyaları) adı altında *“La revue indépendante”* jurnalında çap etdirmişdir. Yazıçı yenidən “Koroğlu” dastanına müraciət etmiş və dastanın yeddi məclisini ixtisarla ingiliscədən fransızcaya çevirmişdir. Bu nəşrdə müəllif dastana müdaxilə etmiş, hadisələrlə əlaqədar öz fikirlərini bildirmiş və *improvizasiya* adı ilə dastandakı şeirlərin məzmununu vermişdir .

¹ <http://davam.az/engine/print.php?newsid=152/>. – 12.04.2012.

² Die Abentheuer und Gesänge Korroglus, des Räubers und Dichters. Ein persischer Volksroman. Aus dem türkisch-persischen original wörtlich in das Engl. übersetzt von A.Chodzko. Deutsch von O.L.B. Wolf, Jena, 1843.

Yazıcının 1845-ci ildə əsərlərinin üçüncü cildi çap olunur. O, bu nəşrə dastanın qısa tərcümə və şərhini “*Kourroglou: Epopée persane*” (Koroğlu: Fars dastanı) adı ilə daxil edir. 1853-cü ildə G.Sand nəşrə hazırladığı “İllüstrasiyalı əsərləri”nə “Koroğlu”nu yenidən daxil etmişdir. Kitabın bədii tərtibatını G.Sandın rəssam oğlu Maurice Sand vermişdir¹.

G.Sand “Koroğlu” tərcüməsinə yazdığı *Ön sözdə* “Koroğlu”nu A.Chodzko kimi, fars dastanı (*Kourroglou: Epopée persane*) adlandırır, onun nadir bir əsər olduğunu göstərir. Buna baxmayaraq, bu əsərin “*La revue indépendante*” jurnalının əməkdaşları arasında müvəffəqiyyət qazana bilmədiyini, onların bu mətnin jurnalın profilinə uyğun gəlmədiyini və bununla bağlı jurnala maddi ziyan dəydiyini bəhanə edib dastanın çapını dayandırdıqlarını, ona görə də özünün çətinlik qarşısında qaldığını və tərcüməni ixtisarla çap etdirməli olduğunu bildirir. Eyni zamanda, G.Sand qeyd edir ki, 1847-ci ildə cənab **Claude-Gabriel Simon** A.Chodzko “Koroğlu”sunu fransızcaya çevirib, Nant şəhərində *Les Annales de la Societe academique de la Loire –Inférieure*-də (Aşağı Luaranın Akademik Cəmiyyətinin salnaməsində) nəşr etdirməyə başlayır². G.Sandın yazdığına görə, C.G.Simon da bu işi yarımçıq qoymalı olur, o da G.Sandın qarşılaşdığı çətinliklərlə qarşılaşır. G.Sand həm özünün, həm də C.G. Simonun bu dastanla bağlı araşdırmasını dayandırdıqlarına təəssüflənir və “Koroğlu” dastanını oxumağı oxuculara tövsiyə edir.

G.Sand əsərinə yazdığı “Müqəddimə”də Koroğlunun şəxsiyyəti ilə bağlı maraqlı fikirlər söyləyir: “...“*Koroğlu*” dastanı və onun yarandığı mühit gerçəkdir, olmuş hadisədir. Əsərin qəhrəmanı, haqqında heç vaxt eşitmədiyiniz Koroğlu həqiqi və tarixi şəxsiyyətdir. İranın şimalı, Xəzər sahilləri Koroğlunun şücaəti, onun göstərdiyi qəhrəmanlıq nümunələri ilə zəngin yerlərdir. Onun igidliyi haqqında hekayətlər Homer vaxtında Troya müharibələrinin hekayətləri qədər məşhurdur. Bu bir həqiqətdir ki, bizim qəhrəman Homerdən xəbərsiz idi, amma bu oxşar cəhətlərə nə deyəsən?”

İndi Avropa tədqiqatçısı səbirlə, maraqla, böyük istedad və bacarıqla Homer və Koroğlu yaradıcılığındakı hesabagəlməz əhvalatları toplayıb ümumi tədqiqat aparsın, onları əlaqələndirsin, Şərq dördlüklərinin Qərb dinləyicisi üçün qulağa-yatımlı və məlahətli olmasının sirlərini açib göstərsin.

Belə bir xeyirxah iş, şərəfli vəzifə isə Alexander Chodzkonun payına düşdü. Koroğlunun Homeri də o oldu... ”.

“Koroğlu” eposunun G.Sand tərcüməsi barədə ilk məlumatı Murtuz Sadıqov vermişdir. Tərcümənin “Müqəddimə” adlanan hissəsini Əziz Gözəlov 1991-ci il yanvarın 22-də “Novruz” qəzetində çap etdirilmişdir. G.Sandın bu tərcüməsini

¹ George Sand, *Kourroglou: Epopée persane*, Paris, 1856; first pub. as “Les adventures et les improvisations de Kourroglou, recueillies en Perse, par M. Alexandre Chodzko,” *La revue indépendante* 6, 1843, pp. 71-84, 404-458, and 7, 1843, pp. 338-77; repr. with *Le meunier d’Angibault*, 3 vols., Paris, 1845, III, pp. 137-352; repr. in *Œuvres illustrées*, with illustrations by Tony Johannot, 9 vols., Paris, 1852-56, V, 1853, pp. 1-28 with 7 engravings; *Les Maîtres mosaïstes*, In *Œuvres illustrées de George Sand, préfaces et notices nouvelles* par l’auteur; dessins de Tony Johannot [et Maurice Sand], Paris, J. Hetzel, 1852-1856.

² Claude-Gabriel Simon. « *Kourroglou, épopée populaire* », *Recherches critiques, analyses et citations relatives à la littérature de quelques peuples de l’Asie centrale et orientale*, Nantes, imprimerie Vve C. Mellinet, 1847, chap. IX-X.

2004-cü ildə Məxmər Abdullayeva və Aygün Vəkilova Azərbaycan dilinə çevirmişlər¹.

Yeri gəlmişkən, 2007-ci ildə G.Sandın “Koroğlu”su “Qanun” nəşriyyatı tərəfindən Bakıda yayımlanmışdır. Üç dildə – fransız, Azərbaycan və rus dillərində çap olunmuş bu kitab iki yüz əlli altı səhifədən ibarətdir. Kitabın tərcüməçisi A.Məstəliyeva, redaktoru isə H.Əliyevdir.

2007-ci il dekabrın 14-də Fransanın Bakıdakı Səfirliyi və G.Sand adına Bakı Fransız Mədəniyyət Mərkəzi bu üçdillə nəşrin təqdimat mərasimini keçirmişdir.

Qafqaza sürgün edilmiş polyak şairi **Tadeuş Lada Zablotski** Abbasqulu ağa Bakıxanovun yaxın dostlarından idi. O, A.Bakıxanovun köməyi ilə “Koroğlu” dastanının bir hissəsini Azərbaycan dilindən polyak dilinə çevirmiş və özünün “*Şərq*” məcmuəsinə daxil etmişdir. Bu tərcümə 1849-cu ildə “*Rubon*” jurnalında dərc olunmuşdur².

1853-cü ildə **Adolphe Breulier** A.Chodzkonun London nəşrindən “Koroğlu”-nu fransızcaya çevirir və “*Revue Orientale et algérienne*” jurnalında nəşr etdirir³.

XIX yüzilin ortalarında məşhur iqtisadçı alim, alman səyyahı **August von Haksthausen** (1792-1866) Qafqazda olmuş və “Koroğlu” dastanından bir variantı qələmə almışdır. Həmin variantı 1857-ci ildə çap etdirdiyi “*Закавказский край*” (Zaqafqaziya ölkəsi) adlı əsərində “*Kor Obeid və onun oğlu Koroğlu haqqında tatar rəvayəti*” adı ilə çap etdirmişdir. Türk folklorçusu P.N.Boratav A.Haksthausen-in bu mətni Kür qırağında yaşayan və türkcəni yaxşı bilən Petr Nov adlı bir alman mühacirindən yazıya aldığını göstərmişdir: “*Von Haksthausen 1875`de Rusça olaraq nəşrettiği seyahatnamesinde Koroğlu`ndan da bahseder (I cild, s.149-153). Bu rivayət Peter Nov isminde, Türkçe de bilen bir Alaman muhacir ağzından, Kür nehri civarında tesbit edilmiştir*”⁴.

P.N.Boratavın yazdığına görə, A.Haksthausen kitabında Koroğlu ilə bağlı iki rəvayət vermişdir. Birinci rəvayətdə göstərilir ki, Koroğlunun atası Ubeyd (*Obeid*) İran padşahının ilxıcısı imiş (At əfsanəsi, Koroğlunun dağa çıxması Paris rəvayəti ilə eynidir). Türkmən sultanı atı oğurlamaq üçün erməni Həmzəni göndərir. O da bu işi hiylə ilə yerinə yetirir (Dəyirman hekayəsi). Sonra Koroğlu Dəli Hasanla gedib atını geri alır. Koroğlu sonda Rüstəm pəhləvanın nəvəsinə rast gəlir, onunla üç gün, üç gecə güləşir. Onlar bir-birilərini məğlub edə bilmir və aldıkları yarıdan ölürlər.

A.Haksthausen-in ikinci rəvayətinə görə, Koroğlu barıt çıxdıqdan sonra Koroğlu dağına (Bayazıtlə İrəvan arasındakı) gəlir, bir tacirin belində qəribə bir alət görür və

¹ Koroğlu (Tərcüməçilər: M.Abdullayeva, A. Vəkilova). – B.:Nurlan, 2004. – 88 s.

² M.Sadıqlı. “Koroğlu” (fransız dilində) // «Novruz» qəzeti, 22 yanvar 1991-ci il; Koroğlu . – Bakı : Nurlan, 2004. – S.8. – E.Abbasov. «Koroğlu» eposunun poetikası (Paris nüsxəsi əsasında)». Avtoreferat (filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün), Bakı, 2007. – S.8.

³ Aventures et improvisations de Kouroglou, héros populaire de la Perse septentrionale, trad. par A.Chodzko et

A.Breulier,Revue de l’Orient, de l’Algérie et des colonies, XVII (2e série/1), 1855, p. 349-366 ; XVIII (2/2), 1855, p. 57-65, p. 168-176, p. 250-257 ; XIX (2/3), 1856, p. 107-126, p. 477-490 ; XX (2/4), 1856, p. 269-284 ; XXI (2/5), 1857, p. 194-214 ; XXII (2/6), 1857, p. 41-62, p. 215-223.

⁴ А.Гакстгаузен. Закавказский край. Заметки о семейной и общественной жизни и отношениях народов, обитающих между Черным и Каспийским морями. 1 часть; СПб; 1857 (Татарское предание о слепом Обеиде и его сыне Киор-оглы); P.N.Boratav. Koroğlu Destanı. – İst., 1984. – S. 255.

onunla maraqlanır. Koroğluya alətin tapança olduğunu söyləyir, onun istifadə qaydasını başa salır, hətta bir köpəyi də orada öldürürlər. Bu hadisənin şahidi olan Koroğlu: “Koroğlu, sənın məqsədin hasil oldu”, – deyərək qeyb olur¹. “Kor Ubeyd və onun oğlu Koroğlu haqqında tatar rəvayəti”nin varlığını B.A.Karriyev də təsdiqləyir².

Göründüyü kimi, A.Haksthauzen mətni ilə Frederic Dubois de Montpereux mətni arasında oxşarlıqlar var. Belə ki, hər iki məndə Koroğlunun ortadan qeyb olması epizodu eynidir. Ancaq F.D.Montpereux mətnində Koroğlunun Rüstəmin nəvəsinə rast gəlməsi epizodu yoxdur. Bunun əvəzində, Koroğlunun bir adının da Qaraoğlu olduğu göstərilir.

Yeri gəlmişkən, 1846-cı ildə A.Vişeslavtseva “Kavkaz” qəzetinin 39-cu nömrəsində “Сказка о Кара оғлы” (Qara oğlu haqqında nağıl) adlı yazı dərc etdirir³. Bu məqalədə Koroğlunun adı Kara oğlu (Qara oğlu) şəklində işlənmiş və onun həyatından iki epizod verilmişdir. Müəllif Koroğlunun çox da uzaq olmayan keçmişdə yaşamış bir tarixi şəxsiyyət olduğunu, İran, Türkiyə və Qafqazda tanındığını diqqətə çatdırır. Eyni zamanda, “Koroğlu” dastanı ilə Homerin “İlliada” əsərini müqayisə edir.

“Koroğlu”nun yayılmış variantları içərisində bu ada təsadüf edilir. 1977-ci ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan dastanları” (Toplayıb nəşrə hazırlayanı Azad Nəbiyevdir) kitabında “Qaraoğlu” adlı dastan da verilmişdir. Bu dastan 1976-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin folklor ekspedisiyası zamanı Dəvəçi rayonunda Aşıq Orucdan toplanmışdır.

“Qaraoğlu” dastanındakı nəğmələrin süjet xətti ilə “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” dastanlarının süjet xətləri arasında oxşarlıqlar var. Belə ki, “Qaraoğlu” dastanında bir sülalənin başçısı Qara xan, “Kitabi-Dədə Qorqud”da isə Bayındır xandır. “Qaraoğlu” dastanındakı Kəlləgözü dünyaya gətirən pis davranışlı Kuzə xatundur, “Kitabi-Dədə Qorqud”da isə Təpəgözün dünyaya gəlməsində Sarı Çoban günahkardır. Kuzə xatun “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı pərinin epos düşüncəsinə transformasiyasıdır⁴.

“Qaraoğlu” dastanındakı Qor at (“Koroğlu”da Qırat), Ağbulaq (“Koroğlu”da Qoşabulaq), qəhrəmanın atasının gözlərinin açılmasına əsətiri köpüyün – bu bulağın suyunun dərman olması, atanın bulağın suyunu içə bilməməsi, ona görə də vəfat etməsi, qəhrəmanların adı arasında müəyyən oxşarlıqların olması kimi epizodlar “Koroğlu” dastanı ilə səsleşir. Ancaq bu oxşarlıqlara baxmayaraq, “Qaraoğlu”nun süjet və dili “Kitabi-Dədə Qorqud”a daha yaxındır, “Koroğlu”nun süjetindən qədimdir.

Pertev Naili Boratavın yazdığına görə, **Richard Leonhard** “*Paphlagonia, Reisen und Forschungen im nordlichen Kleinasien*” əsərində Koroğlu dağının Bolu-Beypazarı istiqamətində yerləşdiyini diqqətə çatdırır, Koroğlunu əfsanəvi bir şəxsiyyət kimi qəbul edir və Türk dastanında Robin Hood rolunu oynadığını göstərir. Eyni zamanda, P.N.Boratav qeyd edir ki, “Koroğlu” dastanının yayılma coğrafiyasından bixəbər olan müəllif bu adı təhrif edir, onu əski bir adla (*Kara*

¹ P. N. Boratav. Koroğlu Destanı. – İst., 1984. – S. 44, 232, 244, 255.

² Б.А. Карриев. Эпические сказания о Кер-оглы у тюркоязычных народов. – М.: Наука, 1968. – Стр.51.

³ Ş. Şamioğlu. Borçalıda ədəbiyyat və ədəbi-mədəni həyat. – B.: Gənclik, 2002. – S.58.

⁴ R.Əliyev. Azad Nəbiyev və folklor ədəbi irsi. – Bakı: Nurlan, 2008. – S.76.

Ağılı, Çam Ağılı) qarışdırır: “ ... *Koroğlu Destanı*’nin geniş intişar sahasından, tevlit etdiyi digər coğrafi isimlerden bihaber olan müəllif bu ismi eski bir namun (*Kara Ağılı, Çam Ağılı* gibi) *halk iştikakına* görə tahrifinə atfediyor”¹.

Macar türkoloqu, dilçi, etnoqraf və səyyah **Hermann (Arminius) Vambery** (1832-1913) 1856-cı ildə İstanbula gəlir, 6 il orada qalır, burada təhsil alır. Sonradan bir neçə dəfə İstanbula qayıdır. 1861-1864 –cü illərdə dərviş kimi İranda, Orta Asiyada səyahətdə olmuş və “*Voyages d’un faux derviche dans l’Asie centrale*” əsərini yazmışdır. H.Vambery bu əsərində “Koroğlu” dastan ənənəsinin türkmənlər arasındakı şəklini belə təsvir edir: “*Yalnız geceleri, bilhassa kışın, Türkmenler, Peri masalları ve tarihi menkıbeler dinlemekten hazederler. Fakat bütün bu eğlencelere, daha asil bir zevk olmak itibariyle, bazen “dutare”- siyle sözlerine refakat eden “Bahşi’nin şarkılarını tercih ederler; bu bahşiler onlara Koroğlu’nun, AmanMolla’nın ve ya Mahtumkulu’nun şiirlerini tekrar ederler...*”².

H.Vambery 1867-ci ildə yazdığı “Cagataische Sprachstudien. Enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der cagataischen Sprache” (Çağatay müntəxəbatı...) adlı əsərində “Koroğlu”dan bəhs etmiş, bu dastanın qırğız və türkmənlərə daha çox uyğun gəldiyini diqqətə çatdırmışdır³.

1888-ci ildə **Charles Rieu** “*Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*” (Türk əlyazmaları Britaniya Muzeyində) adlı kitab yazmışdır. Bu kitabda Türk və Azərbaycan poeziyasından da danışılır. *Poetical Miscellanies* yarım bölümündə Koroğlunun adı bir sıra şairlərlə yanaşı çəkilir (... and of short pieces, chiefly Ghazels, by the following poets: Ruhi, Sabit, Sellmi, Jami, and Kiyasi, foil.19-28; Beyani, Fenni, Ghazi Ahmed Pasha, Fuzuli, Ramiz, Es'ad, Kerimi, Khaki, Hamldi, and Raghıb Pasha, foil. 31-53; Kadiri (Murteza Efendi Baghdadi) and Nizami, oil. 58-60; Mejnuni, 'Izzet, Sati', Rasikh, Agah, 'Olvi., Vahdeti, Miyani, Shem'i, Neshati, Bedri, Yahya, and 'Atif, foil. 63-82; Kūr Oghli, and 'Ashik 'Omer, foil. 104-113; Hashmefc, Vasif, Vasjk, and Vehbi, foil.)⁴.

1899-cu ildə macar türkoloqu İgnacz Kunos (1862-1945) “Koroğlu” dastanının İstanbul rəvayətini transkripsiyası ilə W.W.Radloff-un “Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme” (Türk tayfalarının xalq ədəbiyyatı nümunələri – Türk Lehçe Örnekleri) adlı əsərinin VIII cildində (Bu cild Osmanlı türkcəsinə ayrılmış və onun yazılması İ.Kunosa sifariş edilmişdir) yayımlanmışdır¹. Bu cildin iyirmi altı səhifəsində Koroğludan danışılır. Bu

¹Richard Leonard. Paphlagonia. Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien. Berlin,1915. - PP.17-17; P.N.Boratav. Koroğlu Destanı. – İstanbul, 1984. – S. 127, 247.

² H.Vambery. Voyages d’un faux derviche dans l’Asie centrale (trad. de l’anglais par E.D.Forgues). – Paris, 1873. –P.283. – P.N.Boratav. Koroğlu Destanı. – İstanbul, 1984. – S.126, 247, 259.

³ H.Vambery. Cagataische Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss. Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomatie der Cagataischen Sprache, von Hermann Vambery. – Leipzig, 1867. -- P.N.Boratav. Koroğlu Destanı. – İstanbul, 1984. – S.54, 259.

⁴ Charles Rieu, Catalogue of the Turkish in the British Museum. Longmans & Co., 39, Paternoster Row; B. Quaritch, 15, Piccadil; Asher & CO. 13. Bedford Street, CO Vent Garden ,A»D Trubner & CO., 57, Ludgate Hill, 1888.– P.211-212.

¹ R.Proben VIII – I.Kunos, Munderten der Osmanen (in: Radloff, Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme), Sankt Petersburg, 1899.

haqda V.Xuluf lu məlumat verir: “Akademik Radlov da “Türk tayfalarının xalq ədəbiyyatı nümunələri” adlı əsərinin 8-ci hissəsinin 26 səhifəsini Koroğluya həsr etmişdir. Bunun da İstanbul çapından bir o qədər fərqi yoxdur. Lakin üslubu və bəzən kəlmələri bir qədər əski türkcədir”¹.

Yeri gəlmişkən, İ.Kunos İstanbulda olarkən müəllimi Jozsef Budenzə yazdığı məktublarında “Aşiq Qərib”, “Şah İsmayıl”, “Əsli-Kərəm” və “Koroğlu” dastanları ilə maraqlandığını, onlarla bağlı materiallar topladığını və bu materialları çap etdirmək istədiyini də bildirmişdir (24 Ekim 1885, Macarstan İlimlər Akademisi (MIA), Belge Nr., 5448/273; 22 Aralık 1885, MIA, Belge Nr., 5448/280; 2 Şubat 1886, MIA, Belge Nr., 5448/284; 5 Mart 1887, MIA, Belge Nr., 5448/312; 17 Nisan 1888, MIA, Belge Nr., 5448/332 və s. O, 1889-cu il dekabrın 24-də Kisfaludu Cəmiyyətinin sədri və Macarıstan Elmlər Akademiyasının üzvlərindən olan Pal Gyulai-yə (1826–1909) yazdığı məktubunda hazırladığı “Koroğlu”, “Şah İsmayıl” və “Kərəm-Əsli” türk xalq dastanlarının Akademiyanın nəşriyyatında çap edilməsini ondan xahiş edir.

Kunos müxtəlif əsərlərində (1891– “Anatoliai képek” (Anadolu Manzaraları), Szépirodalmi Könyvtár 8., Bp. 139 səhifə; 1892 – Türkische Volksromane in Klein-Asien (Küçük Asya’dan Türk Halk Romanları), Ung. Rev. XII, s. 201-211, 453-468, Bp; 1893 – Köroğlu. Ázsia rablók sének regénye. Török források után elbeszéli – (Köroğlu. Asya’nın Eskiya Kahramanının Romanı. Türk kaynaklardan faydalanarak anlatan) Bp, 181 sayfa; 1894 – Köroğlu. Ázsia rablók sének regénye. Török források után elbeszéli –Pataki László rajzaival (Köroğlu. Asya’nın Eskiya Kahramanının Romanı. Türk kaynaklardan faydalanarak alatan - László Pataki’nin resimleriyle), MS XX (1893-1894), s. 1258-1344, Bp) “Koroğlu” dan danışmışdır².

“Koroğlu” dastanı ilə almanca yazıb-yaradan macar əsilli tədqiqatçı **Gyula Meszaros** da maraqlanmışdır. O, İ.Kunos-un qeydə aldığı “Koroğlu”nun İstanbul versiyasını (tam deyil, ixtisarla) bir səhifə yarım lıq müqəddimə ilə macarcaya çevirmiş və bunu 1913-cü ildə “Köroğlu” adı ilə Budapeştdə çap etdirmişdir³.

Hər iki macar alimi A.Chodzkonun fikirlərini qəbul etmişdir: “Kunos “R.Proben, VIII”deki mukaddimesinde Köroğlu`nun ilk defa şiirlerin (şiiler– E.İ.) müdafii olarak meydana çıktığını bilahara, Anadolu Türklerinin kahramanı olduktan sonra, sünni bir şövalye telakki edildiğini söylüyor. Fakat bu malumatının neye istinat ettiğini kaydetmiyor; Köroğlu`nun menşei hakkında da fazlaca bir şey ilave etmiyor. Mesaroş ise, Chodzko`nun Destan`ı İran`da ve kısmen Acemce tespit etmesinden Köroğlu`nu da Acemistan`dan Osmanlı topraklarına hicret etmiş bir hikaye telakki ediyor. Ve İstanbul rivayeti için, “Bu Acem hikayesi eger biraz daha kalsaydı tamamen bir Türk destanı olacaktı.Türkler onu o kadar çok benimsemişlerdir”, diyor”¹. Göründüyü kimi, hər ikisi “Koroğlu”nun Anadolu xalq ədəbiyyatına İrandan keçdiyini söyləyir.

¹ Koroğlu (V.Xuluf lu nəşri). – Bakı: Elm, 1999. – S. 10-11.

² Szilárd Szilágyi. Türk Folklor Araştırmalarında bir öncü (Doktora Tezi – Danışman: H.Özdemir). – Ankara, 2007.

³ G.Meszaros. Köroğlu. – Budapest, 1913; P.N.Boratav. Köroğlu Destanı. – İstanbul, 1984. – S.136, 230.

¹ P.N.Boratav. Köroğlu Destanı. – İstanbul: Adam Yay., 1984. – S.136,137.

XIX yüzilliyin ən böyük amerikan şairi **Henry Wadsworth Longfellow** (1807-1882) “Koroğlu”nun ingilis nəşrindəki üçüncü məclisdən istifadə edərək ”*The Leap of Roushan Beg*” (Rövşən bəyin atlanışı) adlı bir şeir- qısa poema yazmışdır (Koroğlu ilə Ərəb Reyhan qarşıdurması). Bu poema 1878-ci ildə çap olunmuşdur¹. Şeiri Azərbaycan dilinə “Rövşən bəy – Koroğlunun atlanışı” adı ilə Cəfər Cabbarlı çevirmişdir. Həmin tərcümə 1928-ci ildə “Revolyusiya və kultura” jurnalında (6,7 (54-55), s.23, 1928) ərəb qrafikası ilə nəşr edilmişdir. “Rövşən bəy – Koroğlunun atlanışı” poeması iyirmi yeddi bənddən və yüz doqquz misradan (On doqquzuncu bənd beş misradır) ibarətdir².

Diqqətinizə çatdırım ki, 1988-ci ildə Şahin Xəlilli də ”*The Leap of Roushan Beg*” şeirinə müraciət etmiş, onu “Rövşənbəyin atlanması” adı ilə ingilis dilindən azərbaycancaya çevirmişdir³.

Fransız alimi **Georges Dumezil** (1898-1986) 1938-ci ildə fransız dilində yazdığı “*Les legendes de “Fils d’aveugles” au Caucase et autour du Caucase*” (Qafqazda və Qafqaz çevrəsində “korun oğlu” əfsanələri) adlı əsərində “korun oğlu” əfsanəsinin skiflərə dayandığına inanır və “Koroğlu” mövzusu ilə bu əfsanə arasında paralelliklər görür. O, iki əfsanənin müxtəlif motivlərini qarşılaşdırır⁴.

Andreas David Mordtmann (1811-1879) 1925-ci ildə alman dilində yazdığı “*Anatolien:Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*” (Kiçik Asiyadan səyahət məktubları və Anadolu hekayələri) adlı səyahətnaməsində⁵ Sivasla Tokat arasında Çamlıbel dağı olduğu, Koroğlu çeşməsi və onun Koroğlu tərəfindən düzəldildiyi barədə məlumat verir. Eyni zamanda, müəllif bu çeşmənin görünüşündən Koroğlunu zövq sahibi və əski bir dərəbəyi kimi təqdim edir və çeşmənin üzərində bir kitabə olduğunu diqqətə çatdırır⁶.

Türköloq **Rıza Mollof** (Rza Mollov – 1920, Pravadı - 1986, Sofya) bolqar türklərindən “Koroğlu”nun on iki qolunu toplayıb 1957-ci ildə Sofiyada türkcə nəşr etdirmişdir⁷. Onun 1968-ci ildə yazdığı “*A Contribution to the Studies on the Historical and Sosial Foundations of the Epic Story of Koroğlu*” adlı məqaləsi Bolqarıstan Elmlər Akademiyası Balkan Araşdırmaları İnstitutu tərəfindən Sofiyada yayımlanmışdır. Məqaləni 2003-cü ildə Kemal Boz türk dilinə çevirmiş və Milli Folklor Dərgisində çap etdirmişdir.

R.Mollov Orta Asiya Türk tarixindən izlər daşıyan “Koroğlu” dastanının Qafqaz və Orta Asiya olmaq üzrə iki ayrı coğrafiyada yayıldığını vurğulayır. Göstərir ki, Qərb qrupu “Koroğlu” dastanının özülündə Cəlali üsyanlarının

¹ Henry Wadsworth Longfellow. “The Leap of Roushan Beg,” in *Kéramos and Other Poems*, Boston, 1878. – PP. 57-61; available at [Henry Wadsworth Longfellow: A Maine Historical Society Website](http://www.mainehistoricalsociety.org/longfellow/) (accessed 15 August 2009). à l’étude du fond socio-historique du destan ‘Koroğlu,’” *Etudes balkaniques* 7, 1967. – PP. 107-127.

² C.Cabbarlı. Əsərləri, III cild. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958. – S. 24-27.

³ Ş.Xəlilli. Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələri. – Bakı: “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” NPB, 2002. – S.187-192.

⁴ G.Dumezil. *Les legendes de “Fils d’aveugles” au Caucase et autour du Caucase.*–Paris: E. Leroux, 1938; “Revue de l’histoire des religions”, (janvier-février 1938)T.CXVII:N°1, p. 50-74.

⁵ [A.D.Mordtmann](http://www.mordtmann.de/), [Franz Babinger](http://www.babinger.de/). *Anatolien:Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*. – Hannover, 1925.

⁶ P.N.Boratav. *Koroğlu Destanı*. – İstanbul: Adam Yay., 1984. – S.129, 130, 247, 248.

⁷ Koroğlu (Hazırlayan: Rıza Mollof). – Sofya: Narodna Prosveta, 1957. – 110 s.; <http://www.nadirkitap.com/koroglu-kitap1744704.html>.

olduğunu qəbul edir, bu iddia ilə razılaşmayanların da varlığını diqqətə çatdırır. “Koroğlu” dastanı ilə bağlı araşdırmaların əksəriyyətini süzgəcdən keçirir.

1969-cu ildə **Nora Kershaw Chadwick** və **Victor Zhirmunsky/Vladimir Jirmunskiy** “*Oral Epics of Central Asia*” adlı kitab yazmışlar (Nora K.Chadwick və Victor Zhirmunsky.Oral Epics of Central Asia, Publisher: Cambridge University Press; Reissue edition (3 Jun 2010), 376 pages). Kitabı Kembric Universiteti Nəşriyyatı 2010-cu ildə yenidən yayımlamışdır.

Kitabda digər türk dastanları ilə birlikdə “Koroğlu” haqqında da məlumat verilir.V.Zhirmunsky tərəfindən hazırlanan ikinci bölümdə (*Part II. Epic Songs and Singers in Central Asia* , pp.269-291) türkmən dastançılıq ənənələrindən danışılır. Koroğlunun mənşəyi, yayılma coğrafiyası ilə bağlı mühüm məlumatlar da diqqətə çatdırılır, “Koroğlu” dastanının Qafqazdan Orta Asiyaya yayıldığı da göstərilir.

1969-cu ildə Moskvada “**Azerbaijani poetry**” antologiyası çap olunur. Bu antologiyada Koroğlu haqqında da qısaca məlumat verilir. Kitaba **Dorian Rottenbergin** “Koroğlu”nun “Durna teli” qolunun ingilis dilinə tərcüməsi (*Köroğlu.Grane Feathers. A Chapter from Köroğlu. –Translated by Dorian Rottenberg*) də daxil edilmişdir¹.

1979-cu ildə fransız tədqiqatçısı **Laure Melikoff – Sayar** fransız dilində yazdığı “*De la légende épique à l’opéra : Évolution du thème de Köroğlu en Azerbaïdjan soviétique*” (Əfsanədən operaya. Sovet Azərbaycanında Koroğlu mövzusunun inkişafı) adlı monoqrafiyasını Parisdə çap etdirir² . Müəllif Koroğlunu ingilis Robin Hoodla müqayisə edir, onlar arasında oxşarlıq və bənzəyişlər axtarır, Koroğlunun soykökü, məmləkəti və tayfası haqqında məlumat verir. O, Koroğlunun 1584-1585-ci illərdə Osman paşanın başçılığı altında Qafqazdakı hərbi yürüşlərdə iştirak etdiyini də diqqətə çatdırır³. Bu nəşr 1985-ci ildə Bakıda rusca “*От легенды к опере. Эволюция темы Кероглу в Советском Азербайджане*” adı ilə yayımlanmışdır.

1970–ci ildə **Barbara K.Walker**-in “*Korolu, the Singing Bandit*” adlı əsəri New Yorkda çap olunur. Uşaqlar üçün hazırlanmış bu kitaba illüstrasiyaları **Nickzad Nodjoumi** çəkmişdir⁴.

1980-ci ildə **Walter R.Feldman** “*The Uzbek Oral Epic: Documentation of Late Nineteenth and Early Twentieth Century Bards*” (New York: Columbia Univ., 1980) doktorluq dissertasiyası yazmışdır. Bu yazıda özbək və türk dastan ənənəsinin ən gözəl örnəyi kimi “Koroğlu” dastanı təhlil olunur, dastanın yayılma coğrafiyası və yaranma tarixi haqqında danışılır.

Türk ədəbiyyatından slovakçaya ilk tərcümələri 1949-cu ildən bəri **Josef Blaskovic** etmişdir. Sonradan onun işini türkoloqlar – **Vojtech Kopcan** və **Xenia Celnarova** davam etdirdilər.

¹ Azerbaijani Poetry (classic, modern, traditional). Edited by M.İbrahimov. – Moscow : Progress Publishers, 1969 . – PP. 580-603.

² Laure Mélikoff-Sayar, De la légende épique à l’opéra : Évolution du thème de Köroğlu en Azerbaïdjan soviétique, Paris, 1979, INALCO, thèse de 3e cycle dactylographiée .

³ Лор Меликова- Сайяр. От легенды к опере. Эволюция темы Кероглу в Советском Азербайджане. – Баку: Язычы, 1985. – Стр. 9, 31. – Ş.Xəlilli. Azərbaycan-İngilis ədəbi əlaqələri. – Bakı: “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” NPB, 2002. – S.176, 177.

⁴ [Barbara K. Walker](#). Korolu, the singing bandit Illustrated by Nickzad Nodjoumi).– . New York, Thomas Y.Growell Company, 1970. – 159 pages.

Vojtech Kopcan (1940-2000) dünya xalqlarının dastan və əfsanələri ilə maraqlanaraq onlardan bəzilərini, eyni zamanda Molla Nəsrəddin lətifələrindən 235-ni slovakcaya çevirmiş və bu tərcümələri “*Pradavni pribehy*” (Keçmiş zaman hadisələri) adlandırdığı seriyada bir neçə il ərzində “*Mlade leta*” (Gənclik) nəşriyyatında çap etdirmişdir. Eyni zamanda, bu seriyaya tərcüməsi ilə Koroğlu dastanı da qatılmışdır¹.

1981-ci ildə Bratislavda “*Slachetny zbojnik Koroğlu*” (Mərd quldur Koroğlu) adlı kitab çap olunur. Kitabdakı mətnləri **Xénia Celnarova** tərcümə etmişdir².

1982-ci ildə **Remy Dor-un** fransız dilində yazdığı “*Chants du toit du monde: textes d'orature kirghize suivis d'un lexique kirghiz-français*” kitabının³ 23-31-ci səhifələrində Əfqanıstan qırğızlarından toplanmış bir Koroğlu hekayəsindən danışılır.

1986-cı ildə çap olunmuş “**Encyclopaedia of Islam**” kitabında Bolu Koroğlunun məkanı kimi vurğulanır⁴. Bu kitabın beşinci cildində Koroğlu haqqında danışılır⁵.

Fikret Türkmenin “*Les Variantes Anatoliennes et Turkmènes des Rectis de Koroğlu*” adlı məqaləsi 1988-ci ildə Almaniyada çap olunur. Bu məqalədə dastanın iki variantı – Anadolu və Türkmən variantları müqayisəli şəkildə təhlil süzğəcindən keçirilir. Müəllif qeyd edir ki, “Koroğlu” dastanı yüzillər boyunca Balkanlardan Orta Asiyaya, Sibirdən Şimali Afrikaya qədər geniş bir coğrafiyaya yayılmış çoxvariantlı bir hekayələr zənciridir. F.Türkmen “Koroğlu”nun Türk boyları ilə iç-içə qonşu olan xalqların həyatında da önəmli bir iz buraxdığını və dastanın iki versiyasını – Qərb və Şərq versiyalarını da diqqətə çatdırır və bu versiyalara daxil olan variantları göstərir.

1991-ci ildə **Jean Calmard** *Encyclopaedia Iranica* kitabına A.Chodzko ilə bağlı “Chodzko, Aleksander Borejko” adlı məqalə yazmışdır⁶. Məqalədə A.Chodzko haqqında hərtərəfli məlumat verilir, onun “Koroğlu”su nəzərdən keçirilir, bu dastanın Avropaya yayılmasından, George Sand və A. Breulier tərəfindən fransızcaya tərcüməsindən də söz açılır.

Yenə həmin ildə **Remy Dor-un** “*Nourali, ou, Les aventures lyriques d'un héros épique: orature d'Asie Intérieure : episodes du cycle de Goroghli dans la*

¹ <http://www.turkceogretimi.com/yabancilara-turkce-ogretimi/slovakya-turkce-nin-ogretilmesinin-saglanmasi>

² Šlachetny zbojnik Koroglu. Turecky epos (Koroğlu Destanı, Noble brigand Koroglu. Turkish epic). – Bratislava: Mlade leta, 1981 (compiled and translated by Xenia Celnarova); <http://www.turkcede.org/yabancilara-turkce-ogretimi/346-slovakya-turkce-nin-ogretilmesinin-saglanmas.html>

³ R.Dor. Chants du Toit du Monde: textes d'orature kirghize suivis d'un lexique kirghiz-français . – Paris: G.P.Maisonnette & Larose, 1982.

⁴ Encyclopaedia of Islam, New Edition, vol.I, Leiden, 1986. – P.1255.

⁵ Encyclopaedia of Islam, New Edition, vol.V, p.270, 1986.

⁶ Jean Calmard. Chodzko, Aleksander Borejko. – Encyclopaedia Iranica, Originally Published: December 15, 1991; Last Updated: October 18, 2011; This article is available in print. Vol. V, Fasc. 5, pp. 502-504. – www.iranicaonline.org/articles/chodzko-aleksander-borejko.

tradition özbek d'URSS et d'Afghanistan” adlı kitabı yayımlanır. ¹ Kitabın yüz səhifəsində Göroğlu haqqında danışılır (məsələn: 7, 49, 107 və s.).

1992-ci ildə **Karl Reichl**-in “*Turkic Oral Epic Poetry: Tradition, Forms, Poetic Structure*” adlı əsəri Nyu Yorkda yayımlanır². K.Reichl bu əsərində Elias Muşeqin 1721-ci ildə yazdığı “Nəğmələr”i təhlil edir, “Koroğlu” ilə bağlı müəyyən məlumatları diqqətə çatdırır, Gürcüstan Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan, iyirmi səkkiz qoldan ibarət “Koroğlu” dastanından söz açır, kitabın hər bölümündə Koroğlu haqqında məlumat verir. Karl Reichl kitabının onuncu bölümündə “Koroğlu” və “Alpamış” dastanlarının meydana gəlməsi, inkişafı və tarixi özəllikləri ilə bağlı məlumatlar da verir. O, bu əsərinin bir bölümündə “Koroğlu” dastanının nümunəsi əsasında Türk dastanlarının yayılma probleminə danışıq, dastanın türk dilində danışmayan xalqlar, o cümlədən gürcülər və ermənilər arasında da yayıldığını və bu mözunun oradan da Krım və Tobol tatarları və s. keçdiyini göstərmişdir³.

Metin Ekici Karl Reichl-in bu əsərini “*Türk Boylarının Destanları: Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı*” adı ilə türkcəyə çevirmişdir. Tərcümə 2002-ci ildə Ankarada Türk Dil Kurumu Yayınları tərəfindən çap olunmuşdur.

1995-ci ildə **Wolfram Eberhard** “*Minstrel Tales, from Southeastren Turkey*” adlı əsərində Şərqi Anadoludan topladığı beş hekayəni (Ali Paşa, Koroğlu, Elbeylioğlu, Hurşit İle Mahmihri və Kozanoğlu) təhlil etmişdir. Burada Güney Anadolu aşığılarından “Koroğlu”ya aid mətnlər toplamış və onları yazılı qaynaqlardakı “Koroğlu” mətnləri ilə qarşılaşdırmışdır⁴. Bu əsər 2002-ci ildə “*Güneydoğu Anadolu'dan Aşık Hikayeleri*” adı ilə türkcəyə çevrilmişdir (Wolfram Eberhard. Güneydoğu Anadolu'dan Aşık Hikayeleri. Çeviren: Müfide Kocaoğlu van der Hoeven. Ankara: TDK Yayını (Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi Yayını:3), 2002).

1996-cı ildə **Warren Walker** “*A Turkish Folktale: The Art of Behçet Mahir*” adlı əsər çap etdirir⁵. Əsərdə Behçət Mahir haqqında geniş məlumat verilir, onun “Koroğlu”dan daha çox qol bildiyini və bu dastanı dinləyiciyə musiqi aləti olmadan çatırdığını da qeyd edir.

Həmin ildə **Metin Ekici** “*The Anatolian Cycle of Köroğlu Stories*” adlı doktorluq işi yazır (Madison – Wisconsin, USA: The University of Wisconsin, 1996). Eyni zamanda, müəllifin 2001-ci ildə “*Popularization of Koroglu's Epic Stories*” (“Koroğlu'nun Destanı Anlatmalarının Şöhreti” – İzmir, Ege İngiliz və Amerikan İncelemeleri Dergisi, Özel Sayı, 2001) və “The Birth of Hero in Turkic Epic” (Türk Destanlarında Kahramanın Doğumu” – Milli Folklor, S. 49, Ankara: 2001) adlı məqalələri də çap olunur.

¹R.Dor. Nourali, ou, Les adventures lyriques d'un héros épique: orature d'Asie Intérieure : episodes du cycle de Goroghli dans la tradition özbek d'URSS et d'Afghanistan. – INALCO, 1991. – 187 pages.

² K. Reichl, Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure, The Albert Bates Lord Studies in Oral Tradition 7, New York, 1992.

³ M.Ekici. Türk Dünyasında Köroğlu. – Ankara: Başer Matbaası, 2004.

⁴ W. Eberhard. Minstrel Tales from Southeastren Turkey. – Berkeley: California Univ. Press, 1955.

⁵ Warren Walker. “A Turkish Folktale: The Art of Behçet Mahir. – New York and London: Garland Publishing Inc., 1996.

1998-ildə nəşr edilmiş “**The New Encyclopaedia Britannica**” kitabında “Koroğlu” eposu haqqında danışılır (*The epics of Koroğlu are common to both Iranian and Turkish tradition. He was a noble warrior – robber who became one of the central figures in folk literature from Central Asia to Anatolia*)¹, Koroğlu dağının yeri müəyyənləşdirilir (*Koroğlu mountains in the western section, between the Sakarya and Kızıl rivers, there are four main ridges, the Küre, Bolu, Ilgaz and Koroğlu mountains*)², Bolu türk xalqının tanınmış qəhrəmanı Koroğlunun məkanı, yeri kimi göstərilir (*Bolu is the reputed home of the legendary Turkish folk hero Koroğlu*)³.

Françoise Genevray Koroğlu ilə bağlı xeyli sayda məqalə (“*Kourroglou : histoire d’une traduction inachevée*”, Les Amis de George Sand (Paris), n° 20, 1998, pp. 29-44; “*Kourroglou: un objet littéraire mal identifié*”, Revue de littérature comparée (Paris), 1999/3, pp. 307-327; “*Alexandre Chodzko et George Sand*”, Toute la France est polonaise : La présence polonaise en France (XIXe et XXe siècles), éd. Agnieszka Jakuboscak et Daniel Tollet, Wydawnictwo Poznanskie, Poznan-Paris, 2007, pp. 111-122; “*Quoi, vous n’avez pas lu Kourroglou! Une traduction de George Sand*”, Présentation du texte et choix d’extraits, rubrique “Asiatiques”, Régis Poulet, Revue des Ressources, 29 janvier 2007) yazmışdır.

F.Genevray G.Sandın həyat və yaradıcılığını tədqiqat mövzusu seçmiş, bu işində Paris nüsxəsinin fransız dilinə tərcüməsi və nəşr edilməsi məsələlərini də araşdırmışdır. O, 2007-ci ildə yazdığı “*Quoi, vous n’avez pas lu Kourroglou!*” adlı yazısında göstərir ki, Koroğlu– “kor oğlu” Yaxın Şərqdən Mərkəzi Asiyaya, Anadolu, Qafqaz və Türkiyəyə ellərinə qədər tanınmış qəhrəmandır. Müəllif G.Sandın “Koroğlu”sunun nəşri tarixindən (1843, 1845, 1853-cü illər) söz açır və qeyd edir ki, bu əsər G.Sandın 1980-ci ildə çap olunmuş, 35 cildə ibarət “Seçilmiş əsərləri”nə daxil edilmişdir⁴.

2001-ci ildə **Judith M.Wilks**-in “The Persianization of Koroğlu: Banditry and Royalty in Three Versions of the Koroğlu Destan” adlı məqaləsi “Asian Folklore Studies” jurnalında dərc olunur⁵. Məqalədə “Koroğlu” dastanı və onun variantlarından danışılır.

2003-cü ildə Milli Folklor jurnalında **Robert Bleichsteiner**-in 1942-ci ildə yazdığı “*Eine georgische Erzach und über den Rauber hautman Koroğlu*” (Bir Gürcüce Anlatma və Eşkiyə Koroğlu’nun Hırsızlığı Üzerine) adlı yazısı dərc olunmuşdur⁶.

İhar Lalkou 2005-ci ildə “*Alexander Chodzko as initiator of the Azerbaijan culture “unveiling” in the West*” adlı məqalə yazır. Müəllif məqalədə A.Chodzkonun həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verir, “Koroğlu”nun Paris

¹ The New Encyclopaedia Britannica, vol .22, 1998. – P.58.

² The New Encyclopaedia Britannica, vol.28, 1998. – P.923.

³ The New Encyclopaedia Britannica, vol.2, 1998. – P.346.

⁴ George Sand, Œuvres Complètes, Genève, Slatkine-Reprints, t. XXIX, 1980.

⁵ Judith M. Wilks. “The Persianization of Koroğlu: Banditry and Royalty in Three Versions of the Koroğlu destan,” Asian Folklore Studies 60/2, 2001. – PP. 305-318.

⁶ R. Bleichsteiner. “Eine georgische Erzach und über den Rauber hautman Koroğlu (Bir Gürcüce Anlatma ve Eşkiyə Koroğlu’nun Hırsızlığı Üzerine), 1942, Leipziger Beste. Jahrschrift für Sudosten Europa(Güney Avrupa Yıllığı) Leipzig ; Milli Folklor, 2003, Cilt:8, Sayı: 57, s. 152.

nüsxəsini təhlil edir, onun alman və fransız dillərinə tərcüməsini vurğulayır. Eyni zamanda, A.Chodzko-nun Azərbaycan tarixi haqqında Qərb dünyasındakı araşdırmalarını qiymətləndirir və onun Azərbaycan mədəniyyətini təmsil edən ən mühüm işi kimi 1842-ci ildə Londonda ingilis dilində çap olunmuş “Koroğlu”-sunu diqqətə çatdırır.

2002-ci ildə **Fərid Ələkbərovun** “*Koroghlu: Tbilisi Manuscript About Azerbaijani Hero*” adlı məqaləsi *Azerbaijan International* jurnalında da dərc olunmuşdur¹.

Göründüyü kimi, Avropa koroğluşünaslığına dair zəngin elmi ədəbiyyat yazılıb. Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, Avropa koroğluşünaslığında bu mövzunun yeri ayrıcadır. “Koroğlu”-nu Qərb dünyasına təqdim edən A.Chodzko-nun bu dastanın öyrənilməsi, yayılması və şöhrətlənməsində böyük əməyi olmuşdur. Onun sayəsində “Koroğlu” mövzusu dünya şərqşünaslığının diqqətini cəkən bir mövzuya çevrilmişdir.

Məqalədə “Koroğlu” dastanının həm A.Chodzko, həm də ondan sonrakı nəşrlərinin yayılma coğrafiyasından danışdıq, Avropa koroğluşünaslığına nəzər yetirdik və “Koroğlu” dastanının nəşri və tədqiqinə həsr edilmiş ədəbiyyatı xülasə şəklində əhatə etməyə çalışdıq.

QAYNAQÇA:

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, I cild. – Bakı: Elm, 2004.

Azerbaijanian poetry (classic, modern, traditional). Edited by M.İbrahimov. –Moscow: Progress Publishers, 1969. – PP. 580-603.

Boratav P.N. Koroğlu Destanı. – İstanbul: Adam Yay., 1984.– 261s.

Cabbarlı C. Rövşən bəy – Koroğlunun atlanışı. Seçilmiş əsərləri, III cild. – B., 1958.

Ekici Metin. Türk Dünyasında Koroğlu. – Ankara: Başer Matbaası, 2004.– 367 s.

Каррыев Б.А. Эпические сказания о Кёр-оглы у тюркоязычных народов. – Москва: Наука, 1968. – 259 с.

Koroğlu (Paris nüsxəsi). – Bakı: Ozan, 1997. – 208 s.

Koroğlu (Vəli Xulufu nəşri). – Bakı: Elm, 1999. –200 s.

Koroğlu. – Bakı: Nurlan, 2004.– 88 s.

Summary

Türk dünyasının qəhrəmanlıq dastanı “Koroğlu A.Chodzko nəşrindən sonra populyarlıq qazanaraq qısa müddətdə bütün Avropaya yayılmış, bir çox alim və tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir.

Avropada “Koroğlu” dastanının nəşri və öyrənilməsinə aid xeyli sayda elmi ədəbiyyata rast gəlinir. Məqalədə “Koroğlu” dastanına maraq göstərən Avropa səyyah, şərqşünas, alim, etnoqraf və ədəblərinin fikirləri üzərində dayanılır, dastanla bağlı dəyərli fikirlər diqqətə çatdırılır, “Koroğlu” dastanının öyrənilməsi və tədqiqi tarixinə nəzər yetirilir, haqqında danışılan qaynaqlar isə xronoloji ardıcılıqla verilir.

¹ [F.Alakbarov. Koroghlu: Tbilisi Manuscript About Azerbaijani Hero. Azerbaijan International Magazine, 10.1, 2002. – PP. .54-58.](#)